

Detre Katalin

Egy jóházból való úrilány lehetőségei – emlékei tükrében*

„Első húsz esztendőmet már régóta el akartam mondani magamnak... Amikor ötvenéves lettem, úgy gondoltam, hogy elérkezett az ideje, kölcsönadtam mai tudatomat a gyermeknek s a leánynak, akiket valaha az elveszett idő mélyén hagytam, s akik az eltűnt idővel tűntek el maguk is. Életre hívtam őket fekete betűkkel, fehér papíron...”

Simone de Beauvoir

Jacques Revel szerint „minden egyes történelmi szereplő közvetlenül vagy közvetetten különböző dimenziójú és szintű, a leginkább lokálistól a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt és ugyanilyen kontextusban szerepel”,¹ ezért a társadalomtörténet legújabb irányzatai a nagy társadalmi folyamatokat leíró hagyományos források mellett a mikroszinthez, vagyis az egyénhez kötődő személyes forrásokat – naplókat, levelezéseket, önéletrajzokat, szóban elbeszélt visszaemlékezéseket – is bevonnak a vizsgálatukba.

A privát történelem személyes forrásaiból kirajzolódnak az életút legfontosabb eseményei, a származás, az anyagi helyzet, az iskolázás, a pálya- és párválasztás tényei és szempontjai, a családi és az egyéni életstratégiák. A „kemény adatok” mellett képet kapunk a történelmi folyamatok számos szubjektív tényezőjéről: a társadalmi normák változásáról, az egyes társadalmi csoportok, generációk, társadalmi nemek, szakmák képviselőinek preferenciáiról, konfliktusairól, érdekérvényesítési lehetőségeiről.

Az itt következő esettanulmányban eredetileg Preisich Irén gyógytornász (1915–2017) élettörténetét akartam elemezni. A tanulmányt kiegészítésnek szántam a magyarországi mozdulatművészet történetéről szóló disszertációmhoz. Menet közben kiderült, hogy a rendelkezésre álló források (az atya, Preisich Kornél és lánya, Irén visszaemlékezése, illetve az utóbbival készült életrajzi videointerjú) egy generációközi összehasonlításhoz is elég adatot és reflexiót tartalmaznak. Segítségükkel felfedezhetjük az ismétlődő és változó mintázatokat a nevelési elvekben és gyakorlatokban, a munkához való viszonyban, az értékrendben, a nemi szerepekben, valamint az élet nehéz helyzeteit áthidaló stratégiákban. Az elemzéskor az apa és lánya megírt életrajzát tekintem kiindulópontnak,

* A tanulmány az NKFI FK 132451 sz. *A professzionalizáció története Magyarországon a 19–20. században európai kontextusban* c. projekt támogatásával valósult meg.

¹ Revel 1996: 228.

a szóbeli interjút kiegészítésként használok fel, mivel abban a kérdéseim változtattak az élettörténet hangsúlyain és arányain.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A gyógytornászok szakmai közössége 1984-ben köszöntötte Gerle Györgynét abból az alkalomból, hogy első gyógytornász oklevelét 50 évvel annak előtte szerezte. Preisich Irén 1934-ben „Mozdulatművészet, torna, gyógytorna” oklevelet kapott.

Ma már köztudott, hogy a különböző művészi tevékenységek, köztük a táncművészetek terápiás célra is alkalmazhatók, de abban a korszakban, amikor a mozdulatművészet mint műfaj és mint gyűjtőfogalom megszületett, ez nem volt még magától értetődő. A mozdulatművészet gyűjtőfogalma alatt a húszas évek Magyarországon olyan gimnasztikai irányzatok egyesültek, amelyek mindegyike François Delsarte 19. századi francia színész és operaénekes módszerének továbbfejlesztett változata volt. Delsarte kutatta a hangképzés és a mozgás fizikai és anatómiai mechanizmusait, a testtartás, a mozgás által kifejezhető gondolatokat, érzelmeket, és ezek alapján kialakított egy, a saját korában teljesen újszerűnek számító természetes és kifejező előadói stílust, amely a szövegen és éneken kívül az arcjátékra és a mozgásra is támaszkodott. Munkája során máig érvényes törvényszerűségeket tárt fel az esztétikus mozgással kapcsolatban.² Bár eredeti célja a színész- és az énekes képzés reformja volt, rendszeréből indult ki később a nők testi adottságait először figyelembe vevő Mensendieck-gimnasztika³ és az akadémikus balettel szembe forduló színpadi táncreform is. E módszerek fejlődése egy sokágú és bonyolult „mozdulatcsaládfát” eredményezett, amelynek ágai kölcsönösen hatottak egymásra, szétváltak és egyesültek, sokszor egyetlen életpályán belül is. Táncművészek nem egyszer gyógytornászként fejezték be a pályájukat. Gyógytornászok természetesen nem váltak később táncművészekké, ezt nem engedte a professzió logikája, de részt vettek táncművészek képzésében.⁴ Delsarte módszere Franciaországban született a 19. század közepén, de először Észak-Amerikában terjedt el a század utolsó harmadában a művelt, jól képzett, jó anyagi háttérrel és művészi ambíciókkal rendelkező közép- és felső középosztálybeli nők körében, akik szakítottak a hagyományos női szerepekkel, és átléptek számos konvención. Közülük kerültek ki azok a táncosnők és mozgáspedagógusok, akik előadásaikkal és iskolák alapításával hozzájárultak

² Kármán 1995: 1–2.

³ Elisabeth Marguerite Mensendieck (1864–1957) holland–amerikai orvosnő és mozgáspedagógus. Rendszere anatómiai, fiziológiai és neurológiai ismereteken alapult, és a korszak mozgásrendszerének a kritikájából indult ki. Elsőként vette figyelembe a női test sajátosságait. A század elején már több iskolája működött különböző európai városokban. 1910-ben Berlinben központi oktatási intézetet (Zentralinstitut für Mensendieck-Gymnastik) alapított, ahol a két-éves elméleti és gyakorlati képzés oklevelet adott a hallgatóknak.

⁴ Dévény Anna, aki születéskor oxigénhiány miatt károsodást szenvedő csecsemők számára dolgozott ki terápiás módszert, balett-táncosoknak is tartott kiegészítő tréninget. Kármán Judit gyógytornász pályája végén ugyancsak bekapcsolódott a táncosok képzésébe.

a műfaj európai elterjedéséhez. A delarte-i gimnasztika és a szabadtánc Európában összekapcsolódott a századforduló művészeti- és életreform-mozgalmaival. Utóbbi egy gyógyító, nevelő, felszabadító, emancipatórikus mozgalom volt, amely a modern civilizáció okozta testi és lelki ártalmakat akarta orvosolni az egyéni életvitel gyökeres és átfogó megváltoztatásával. A reform érintette a táplálkozást, a higiénit, a testkultúrát, az öltözködést, a lakáskultúrát, a szabadidőt, a férfi és női szerepeket, a szexuális élet megítélését és a gyermeknevelést is.⁵ Bár az életreform-mozgalmak programjainak középpontjában az individuum állt, céljuk az egész társadalom átalakítása, humanizálása volt. Magyarországon a tízes évek elején jelentek meg az első tanfolyamok és iskolák. A mozgalom 19. század végén született első generációjának társadalmi bázisát nálunk is a jó anyagi háttérrel rendelkező vállalkozói és értelmiségi családok leányai és asszonyai jelentették.⁶ A húszas évek elejétől az első iskolaalapítókhoz sokan csatlakoztak, mivel a modern női testkultúra iránti igények Magyarországon is megjelentek.⁷ A mozdulatművészet gyors terjedéséről a szaporodó iskolaismertető, színlapok, újsággörögök tanúskodnak.⁸ Ez a lendületes térfoglalás hamarosan sérteni kezdte az állam által is támogatott rivális szakmák, az 1925-ben induló Tesnevelési Főiskola végzős hallgatóinak és a hagyományos tánciskolák tanárainak érdekeit.⁹ A szakmák közötti konfliktusokról tudósítanak a korabeli sajtóviták, valamint a tánc- és tornaoktatásról megjelent minisztériumi rendeletek.¹⁰ Utóbbiak az állam saját céljait és ideológiáját szolgáló testnevelési- és táncirányzatok intézményesülését támogatták: védtek a hagyományos nemi szerepek és ennek megfelelő illemszabályok elsajátítását célzó tánctanárokat, és az erőre, fegyelemre, szabálykövetésre összpontosító német- és svéd torna oktatóit.¹¹ A külső támadások hatására a korábban egymástól teljesen függetlenül működő mozdulatművészeti iskolák vezetői szakmai autonómiájuk védelmének érdekében összefogtak, és 1928-ban létrehozták a Mozdulatkultúra Egyesületet. A közös szakmai identitás alapját az életreformhoz és a művészetpedagógiához való szoros kötődés

⁵ Németh 2013:15–51.

⁶ Madzsar Alice és Dienes Valéria már házasok voltak, amikor megismerkedtek a Mensendieck-, illetve a Duncan-féle gimnasztikával, amelyeket tovább alakítva saját iskolát alapítottak.

⁷ „A 20. század első évtizedeiben Magyarországot is elértek azok a nyugat-európai áramlatok, amelyek jelentős változásokat hoztak a női testtel kapcsolatos diskurzusokban és gyakorlatokban. A modern testkultúra kezdeményezői Magyarországon is azok az orvosok voltak, akik közvetlenül szembesültek a helytelen táplálkozás, a mozgásszegény életmód, a rossz higiénés viszonyok, a szexuális felvilágosítás hiánya, a fűző okozta testi deformitások következményeivel. További fontos ösztönző volt az ideális női sziluett, a ruhadivat és a nyilvános terek használatának változása. A női test megjelenése különösen fontossá vált a sportpályákon és a strandokon, amelyeket a férfiak és a nők immáron együtt használtak, így testük egymás számára láthatóvá vált. A női gimnasztika és sport iránti igényeket a magyarországi kínálat sem mennyiségben, sem minőségben nem tudta kielégíteni.” Detre 2022: 86; Czingel 2020: 15–31.

⁸ A színlapok nagy része az OSZMI Táncarchívumában, a MOHA Mozdulatművészeti Gyűjteményben és magánhagyatékokban található.

⁹ Bolvári-Takács 2014: 79–152; Detre 2022: 86–89.

¹⁰ Lenkei 1993: 52–71.

¹¹ A 19. században született hagyományos torna férfiak esetében a katonai előképzést, lányok esetében az anyaságra való felkészítést szolgálta.

jelentette. A kiharcolt viszonylagos autonómia azonban csak a műfajok bizonyos fokú megerősökölésére volt elérhető.¹² Az identitáskülönbségek látenszen megmaradtak, így 1945-ben az első adandó alkalmat megragadva elindult a szétválás. Első lépésként a táncosok és a női gimnasztika tanárai a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetében, a gyógytorna felé orientálódók a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetében alakítottak önálló szakosztályt.¹³ A negyvenes évek végén az utak teljesen szétváltak: a mozdulatművészet önálló irányzatként megszűnt, beleolvadt a néptáncba és a klasszikus balettbe,¹⁴ a női gimnasztikából művészi torna, majd ritmikus gimnasztika név alatt versenysport lett,¹⁵ a gyógytorna viszont jelentős fejlődésnek indult, mivel az ötvenes évek gyermekbénulást okozó járványai óriási keresletet támasztottak képzett gyógytornászok iránt. A szakma megszervezésében vezető szerepet játszottak a kommunista politikai kötődéséről ismert Madzsar-iskola¹⁶ tanárai, de a háború előtti mozdulatművészeti múltjuk a táncművészekhez hasonlóan tabusítva lett.¹⁷ A mozdulatművészetet az 1970-es években kezdték ismét felfedezni. Először a táncművészeti szakfolyóiratokban jelentek meg cikkek és interjúk egykori mozdulatművészekkel. Ezt követték a társművészetek – képzőművészet, színművészet, fotóművészet – és a mozdulatművészet kapcsolatát feltáró munkák. Az ezredforduló után az érdeklődés kibővült a pedagógia és a társadalomtörténet szempontjaival.

A Magyar Táncművészeti Főiskolán, az MTA BTK Művészettörténeti Intézetében és az ELTE PPK Pedagógiatörténeti Tanszékén munkacsoportok alakultak a mozdulatművészek még magánkézben rejtőző hagyatékának felderítése és feldolgozása érdekében. Ekkor irányult a figyelem a műfajnak a gyógytorna felé mutató szálaira is. Ebben a munkába bekapcsolódva tizenkét interjút sikerült készítenem akkor még élő mozdulatművészekkel, illetve a leszármazottakkal, nagy

¹² Bolvári-Takács 2014: 109–110.

¹³ Lenkei 2007: 41; Zaletnyik 2012: 46.

¹⁴ Lenkei 2007: 19–43.

¹⁵ A versenysport, a klasszikus balett és a hagyományos gimnasztika egyaránt élesen szemben állt az életreform szellemében kialakított mozgásrendszerekkel. „Mensendieck nemcsak a Ling-féle svédornát tette kritikai elemzés tárgyává, hanem a sport és a balett egészségre káros hatásait is. Véleménye szerint a sport nem fejleszt ökomenikusan, résznevelést végez, teljesítményközpontú és korhatárhoz kötött. A balettnak tökéletesen kötött formanyelve van, és attól nem tér el, a művészi cél érdekében parancselven alapul, és természetellenes pozíciói miatt az egészségre ártalmas.” Kármán 1995: 6.

¹⁶ Madzsar Aliz Bess Mensendieck holland–amerikai orvosnő berlini és loftusi iskolájában szerzett mozdulatművészeti diplomát. Rendszerét később Rudolf Klapp és Hans Spitzki osztrák ortopéd orvosok, valamint Leo Koffler német származású amerikai énektanár gyakorlataival egészítette ki. (Utóbbi módszere a lézőgyakorlatok alapjául szolgált.) Az alaprendszer kialakító Mensendieck elsőként vette figyelembe a női szervezet sajátosságait, ezért a női torna megalapítójának tekintik.

¹⁷ A Népművelési Minisztérium 1950. július 4-én értékelte a mozgásművészetet, és ezen belül Madzsar Alice munkásságát: „Ő maga Jászi Oszkár testvére, és célkitűzése a baloldali táncművészet volt, sőt elsősorban férjén keresztül a Párt felé fordult és művészetével a munkásság felé törekedett. Csoportjában több kommunista volt. Művészi munkája azonban, melyet Palasovszky Ödönnel együtt végzett, megmaradt a formalizmus talaján. [...] Munkássága nem volt forradalmi, hanem baloldali frázisai ellenére is burzsoá-formalista.” Repiszky 2012: 380.

részüket Vincze Gabriella művészettörténésszel közösen. Ezek közül az egyik legteljesebb és legérdekesebb Preisich Irén élettörténete. Az interjú végeztével Irén az édesapja, Dr. Preisich Kornél gyermekorvos és a saját önéletrajzával is megajándékozott bennünket. Az itt következő esettanulmány ennek a három személyes forrásnak a felhasználásával készült.

Dr. Preisich Kornél (1869–1955) gyermekorvos a halála előtti években, több részletben írta meg önéletrajzát. A kéziratot fia, Preisich Gábor, neves építész rendezte az 1980-as években, megjegyzései a szövegben (PG) monogrammal olvashatók. A végső szerkesztés unokájának, Gerle János építésznek köszönhető. A 63 oldalas könyv 2012-ben, 40 számozott példányban, magánkiadásban jelent meg, dr. Gerle Györgyné Preisich Irén 97. születésnapjára.¹⁸ A könyv megjelenésének évében, 2012-ben (feltételezem, hogy édesapja hatására) Preisich Irén is megírta saját visszaemlékezését, *Emlékeim a múlt századból* címmel. Preisich Irénnel két interjút készítettem.¹⁹ Az elsőt, Vincze Gabriellával közösen, 2015. május 19-én, az akkor már százéves interjúalannyal. A másodikat két részletben 2016. január 13-án és 27-én, az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára részére, már csak az én közreműködésemmel.

A Preisich család mintegy százötven évet átfogó története kapcsán a magyar mozdulatművészeti mozgalom intézményesülésének és szakmává, hivatássá szerveződésének a folyamatát egyik szereplőjének a perspektívájából, más szóval alulnézetből szeretném bemutatni. Mind az életrajzok, mind az interjúk visszatekintések voltak, tehát utólag konstruálták meg az élettörténeteket. A közösen megélt eseményeket egymással is szembesítettem, és ahol erre lehetőség volt, ott külső forrásokkal is egybevettem. A vizsgálatba az élettörténetek azon elemeit vontam be, amelyek a munkához a lehető legszélesebb értelemben kapcsolódtak. Így került a fókuszba a családi háttér, az anyagi viszonyok, a nevelés, a szülői minták, a szülők és a tágabb környezet, a társadalom normái, elvárásai, az oktatási intézmények és nem utolsósorban a politikai környezet. Az itt következő két alfejezet teljes mértékben az önéletrajzokra támaszkodik, így a szó szerinti idézetek mellett szereplő további ténymegállapítások is közvetített beszédként olvashatók.

AZ APA ÉLETTÖRTÉNETÉNEK KULCSELEMEI

Családi háttér

Preisich Kornél zsidó felmenői a napóleoni háborúk nyomán fellépő létbizonytalanság és az erősödő antiszemitizmus elől valószínűleg Morvaországból menekültek Magyarországra, ahol II. József türelmi rendelete óta viszonylagos biztonságban érezhették magukat. „A Preisich család is ekkor kerülhetett

¹⁸ Az életrajzok felhasználására Preisich Irén és Preisich Gábor gyermeke feljogosított.

¹⁹ További interjúk is készültek velem, például: https://www.youtube.com/watch?v=z_811xgpPE0 – utolsó letöltés: 2023. február 25.

Barsszentkeresztre.²⁰ Apai nagyapám, az itt megtelepedett Preisich Fülöp fakereskedő, valószínűleg a barsszentkereszti püspök bizalmasa, anyagi ügyeinek intézője volt. [...] A Trencsén megyéből való hatgyermekes özvegyasszonyt, Trostler Fannit vette feleségül.²¹ A házaspár kilenc gyermeket nevelt fel. A fiúk – köztük Preisch Kornél apja is – bérelt földeken gazdálkodtak.

„Adolf, apám 1834-ben született és 1864-ben nősült. Felesége Kuffler Jozefin, a tizenkétgyermekes Kuffler család legfiatalabb leánygyermeké volt. A Kufflerék Morvaországból kerültek ide, ahol kéznyomó mesterséget folytattak. [...] Mind a Preisich, mind a Kuffler család a kulturáltabb zsidó családokhoz tartozhatott. Ezt bizonyítja, hogy apámnak nősüléskor szép könyvtára volt, Mayer Nagy Lexikonjával, az összes német klasszikusokkal, filozófusokkal, a bőrkötésbe mélyített P.A. betűkkel.”²²

Preisich Adolf felesége hozományából és a nagyapjától kapott tőkéből indította a vállalkozását: Szolnok közelében, Pusztavarsányon kibérelt egy ezer holdas állami birtokot. A család a birtokon lévő hat szobás kastélyban lakott. Preisich Kornél harmadik fiúgyermekként itt született 1869-ben. Később még két húga született. Az anyának, aki „igen jó háziasszony volt”,²³ egy szobalány és egy szakácsnő volt a segítségére. „A birtokon dolgozó cselédség egyik-másik tagját nagytakarítás vagy nagymosás alkalmából segítségül vette.”²⁴ A két idősebb fiúval házitanító, a három fiatalabb gyermekkel német, később francia nevelőnő foglalkozott. A nyelvek mellett zongorázni is tanultak.

A szülőkhöz és a nevelőkhöz való viszonyt Preisich Kornél a következőképpen jellemezte: „Apánk súlyt helyezett arra, hogy szüleinkkel szemben mindenkor a legnagyobb tisztelettel viselkedjünk és nekik szót fogadjunk. Egyébként szeretettel foglalkozott velünk amellet, hogy sok szabadságot élveztünk.”²⁵

A szerző saját gyermekkorának két olyan hatását emeli ki, amelyek alapvetően meghatározták a további életét. Csonttuberkulózist kapott, amelyet rosszul kezeltek, és a tisztaeszlári események kapcsán fellángolt az addig szunnyadó antiszemizmus. Előbbi a pályaválasztást, utóbbi a felekezetsváltást befolyásolta.

A betegség

„Halvány és soványkás fiú voltam. Négy és fél éves koromban oldalfájásokról kezdtem panaszkodni, kezemet combomra támasztva járkáltam. Édesanyám Pestre vitt

²⁰ Bars megye ugyan nem közvetlenül határos Morvaországgal, de egy megyényire van tőle, ami valószínűsítheti a család bevándorlásának irányát.

²¹ Preisich Kornél 2012: 3. (Továbbiakban P. K.)

²² P. K. 2012: 3.

²³ P. K. 2012: 8.

²⁴ P. K. 2012: 5.

²⁵ P. K. 2012: 4.

Balassa, majd Wagner orvosprofesszorokhoz, akik gerinccsigolya tuberkulózist állapítottak meg.”²⁶

Az orvosok hosszas fektetést, később gipszágyat, azt követően fűzőviselést javasoltak neki. Ekkor Pestre került a Batizfalvi szanatóriumba, ott kapott gipszágyat.²⁷ Pesti nagynénje minden hétvégén kivitte őt a Városligetbe sétálni.

„Most már tudom, hogy milyen helytelen volt, hogy a szanatóriumban minden héten kivettek a gipszágyból és járkálni engedtek. Ezzel semmissé tették a gipszágy hatását. [...] Hat éves koromban már általában fűzővel jártam, de gerincemen lassanként háti kipúposodás keletkezett. Fűző nélkül összeroppantam. A kipúposodás a mellemnél is mind jobban kifejlődött. [...] 16 éves koromban teljesen konszolidált nagy púppá vált.”²⁸

Az antiszemitizmus éledése

Betegsége miatt az elemi iskolát magánúton végezte. Az elemi iskola befejezése egybeesett az apa pályamódosításával. 1880-ban az akkori kormány kisebb méretű földreformot hajtott végre, amelynek során az általuk bérelt birtok is parcelálás alá került.²⁹ Az apa a gazdálkodást feladta, és 1881-ben Szolnokon bor- és termény nagykereskedésbe kezdett, Kornélt ekkor beírták a város ferencesrendi gimnáziumába. A gimnázium első éveit egybeestek a tiszaszlári perekkel.³⁰

„Az utcákon sok zsidóellenes feliratot lehetett látni, de legtöbbit az iskola kerítésének a falán, mi több a paplaknak minden ajtaján, mely a tanárok celláiba vezetett. Eddig mi gyerekek azt se tudtuk, hogy mi a különbség ember és ember között. Most lépten-nyomon hazug módon büntudatot akartak bennünk kelteni, amelynek semmiféle okát nem éreztük.”³¹

²⁶ P. K. 2012: 5.

²⁷ A szanatóriumot dr. Batizfalvi Samu sebészdoktor, egyetemi tanár 1859-ben alapította Pesten, a Király és Rózsa utca sarkán. A *Vasárnapi Újság* így harangozta be a megnyitását: „Igen nagy hiány volt eddig, hogy fővárosunkban, sőt hazánkban mindekkorig nem létezett orthopédiai (test-kiegyenesítési) intézet, [...] mellyben a testileg elnyomorodottak kereshetnének menedéket. [...] Előnyéül szolgál, hogy az épület a Városliget közelében fekszik, azon felül zuhannyal, fürdővel, szép árnyas kerttel s ebben jól felszerelt testgyakordával s nyári mulatóházzal is bír.” *Vasárnapi Újság* 1859. január 23. 41–42.

²⁸ P. K. 2012: 6.

²⁹ „Felsővársány puszta értékesítése 1880-ban kezdődött meg a Pénzügyminisztérium 1880. évi 22210. sz. rendelete alapján. A kincstár ebben az esetben az egy tagban történő eladás helyett [...] a parcelálás mellett döntött.” Czirmayné Kocsis 2006: 47.

³⁰ A tiszaszlári perekről és azok társadalmi hatásairól Kövér György monográfiája ad részletes képet. Kövér 2011

³¹ P. K. 2012: 9.

A rossz tapasztalatokhoz járult a papok képmutató magatartásáról kialakult közvélekedés – „minden kisdíák tudta, melyik papnak ki a szeretője és ki a zabigyereke” – és a társadalmi érintkezés teljes hiánya a zsidó és keresztény családok között.³²

Az utolsó keserű csepp a pohárban osztályfőnökének apja halálakor (1885. május 15.) tanúsított kegyetlen megnyilvánulása volt, ami végleg eltávolította a katolicizmustól.

„Apám halálát követő napon volt az osztályvizsga. Osztályfőnököm embertelenségére jellemző, hogy azonnal kérdőre vont egy kölcsönkönyvtári könyv miatt – előző napon hirdették ki, hogy ezeket vissza kell hozni, én nem tudtam róla, ezért nem is hoztam el. Hazaküldött, hogy csak akkor vizsgázhatok, ha még a vizsga kezdete előtt elhozom a könyvet. Nekem gyenge, fájós hátú, púpos fiúnak egészségem kockáztatásával hazáig és vissza kellett futnom. Kimerülve, kifulladásra, sírva érkeztem vissza az iskolába, ahol mégis jelesen levizsgáztam. Néhány nap múlva megkaptam a gyűlöletes szolnoki gimnáziumban utolsó bizonyítványomat.”³³

Apja halála után Pesten a Lónyai utcai református gimnáziumban folytatta tanulmányait.

„A pesti gimnáziumban jól megfeleltam. Ezt az iskolát sokkal jobban szerettem, mint a szolnokit, amelyre haraggal gondoltam vissza. Igazgatónk, Vámosy és tanáraink megbecsültek. Osztálytársaim, mint új pajtást, örömmel fogadtak. Néhány osztálytársammal jól összebarátkoztam. Itt nem éreztem antiszemitizmust. Valójában nem éreztem magam zsidónak, hiszen semmilyen vallási szertartást otthon nem tartottunk, templomba nem jártam. Az iskolában a kötelező vallástan órákon részt vettem, de igazából semmit se profitáltam; ez a tanítás a lehető legfelületesebb volt. Már ekkor érelődött bennem az elhatározás, hogy ha valamikor e kérdésben önállóan dönthetek, kilépek a zsidó hitközségből.”³⁴

1888-ban érettségizett. A család anyagi helyzete az apa halála után megromlott, ennek ellenére az özvegy édesanya a gyerekek továbbtanulására, ha nehezen is, de a pénzt előteremtette.³⁵

A pályaválasztás motívumairól a szerző két helyen tesz említést. Célját és stratégiáját pontosan megfogalmazta és határozottan kitartott mellette.

³² „Ezek a papok egy-két kivételtől eltekintve, nem voltak se jó tanárok, se jó pszichológusok. [...] Gyűlöltem őket ezért és életmódjukért. Minden kisdíák tudta, hogy melyik papnak ki a szeretője és ki a zabigyereke. Stúpek Kassziáh volt az osztályfőnököm, őt különösen meggyűlöltem, amikor megtudtam, hogy valamikor Kossuth Lajos ellenes röpiratot szerkesztett.” P. K. 2012: 9.

³³ P. K. 2012: 12.

³⁴ A zsidó felekezet elhagyásának indítékait Preisich Irén visszaemlékezése is megerősíti. P. K. 2012: 13; Preisich Irén 2012: 5. (Továbbiakban P. I.)

³⁵ „Árván, apánk nélkül szerényen, de gondok nélkül éltünk. Anyám mesterien tudta beosztani kis jövedelmét. Igen nagy áldozatot hozott, hogy gyermekeit taníttathassa.” P. K. 2012: 13.

„Tisztában voltam életem céljával; orvos akartam lenni. Nyitva éreztem a világot magam előtt, nem hittem oly nehézségben, amelyet leküzdeni ne tudtam volna. Már mint gimnazista – vézna púpos fiú – , érdeklődtem az orvostudomány iránt. Tudtam, hogy ennek a tudománynak sok a megoldatlan problémája. Égtem a vágytól, hogy én is hozzájáruljak egy-egy ilyen probléma megoldásához.”³⁶

Az életrajz egy másik pontján egy további motívumot is említ:

„Ugyanakkor semmiképpen nem akartam elmaradni egészséges növésű fiú kortársaim mögött, igyekeztem tanulni, valóra váltani gyermekkori elhatározásomat, hogy neves orvos váljak belőlem és úgy tudjam megszerezni az emberek – köztük a nők – megbecsülését, szeretetét.”³⁷

„Az orvosi pálya ebben az időben túlzásfolt volt, ennek ellenére sokan jelentkeztek az egyetemi felvételre. Minden oldalról megkíséreltek lebeszélni arról, hogy orvos legyek. Ehelyett a jogi pályát ajánlották. Én azonban hajthatatlan maradtam.”³⁸

Felkészülés a pályára

„Lelkesen voltam medikus.”³⁹ Az egyetemen a legszorgalmasabbak közé tartozott, az alapvizsgák letétele után már fél tandíjmentiséget élvezett. Harmadéves korától gyakornokként dolgozott különböző tanszékeken, a gyakornoki munkáért már fizetést is kapott.

„Pertik⁴⁰ mint egy jó apa, úgy fogadott. Kijelölte szép munkahelyemet, mellém ült, elővette kórbonctani metszetgyűjteményét és tanított. Szép orvosi könyvtár volt a szobájában, azt rendelkezésemre bocsátotta. Nékám⁴¹ volt az egyik asszisztense és Beck Soma negyedéves medikus a vízvizsgáló asszisztense. Naponként kijárt ide 6 óra után Krepuska⁴² fülész és végezte szövettani és bakteriológiai vizsgálatait. Ő volt abban az időben, saját jóvoltából az egész kórház összes betegének a fülésze. Így képezték magukat akkor egyes orvosok a szakmájukban. Csak az élet hálálta ezt meg később. Így volt ez Krepuskánál, tapasztaltam másoknál is, és mondhatom a magam példáját is.”⁴³

³⁶ P. K. 2012: 14.

³⁷ P. K. 2012: 10.

³⁸ P. K. 2012: 14.

³⁹ P. K. 2012: 15.

⁴⁰ Dr. Pertik Ottó (1852–1913) patológus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

⁴¹ Dr. Nékám Lajos (1868–1957) a főváros bakteriológiai intézetének igazgatója, a bőrgyógyász klinika megalapítója.

⁴² Dr. Krepuska Ödön (1861–1949) egyetemi tanár, a modern magyar fülgyógyászat megalapítója.

⁴³ P. K. 2012: 16–17.

Az 1893-ban megszerzett orvosi diploma nem jelentett igazi változást az életében. Gyakornoki állást kapott a Stefánia Gyermekkorházban.⁴⁴ Ehhez a poszthoz lakás járt, ami egyben folyamatos éjszakai ügyeletet is jelentett. Az orvosi gyakorlat mellett kutatómunkát is végzett, ezek eredményeit az *Orvosi Hetilap*-ban publikálta, és munkatársa volt az első magyar gyermekgyógyászati tankönyvnek. 1900-ban egyéves külföldi tanulmányútra indult. Párizsban ismét erős zsidóellenes hangulat fogadta. Magyar kollégája figyelmeztette, hogy ne árulja el zsidó származását.

„Ez a Dreyfuss-ügy ideje volt. Életemben most másodszer találtam szembe magamat az antiszemitizmussal. [...] Már ekkor megfogadtam, ha valamikor családot alapítanék – a vágy bennem mindig élt –, a zsidó felekezetből kilépek és reformátussá leszek, hogy gyermekeim lehetőleg ne kerüljenek olyan helyzetekbe, mint amilyeneket nekem át kellett élnem. Hogy én ebben az időben még nem tértem át, csak azért volt, mert előbb egy bizonyos karriert akartam befutni és semmiképpen se akartam, hogy valaki azt foghassa rám, hogy egyéni érdekből cseréltem vallásomat. Protekciót előmenetelemhez soha nem vettem igénybe.”⁴⁵

Családalapítás

Hazatérése után folytatta kutatásait, cikkei jelentek meg magyar és külföldi szaklapokban. 1903-ban magántanári kinevezésért folyamodott, amelyet 1906-ban kapott meg.⁴⁶ Ugyancsak 1903-ban főorvos lett a László kórház fertőző osztályán. A „beteganyag”⁴⁷ Gerlőczy Zsigmonddal⁴⁸ osztozott, és ezzel kezdetét vette egy hosszú szakmai rivalizálás, ami 1919-ben fegyelmi eljárásba, majd pereskedésbe torkollott.

Ebben az időben már annyit keresett, hogy nősülésre is gondolhatott. 1908-ban megismerkedett Wessel Margittal (1880–1970), egyik kollégájának sógor-nőjével.

⁴⁴ Az első általános gyermekkorházat Schöpf-Merei Ágost alapította közadakozásból 1839-ben Pesti Szegénygyermek-Kórház néven. A gyermekeket ingyen kezelték, majd a későbbiekben fizetős ágyakat is biztosítottak, emellett az anyák és a szoptatók dajkák végig a gyermekek mellett maradhattak. A kórház 1883-ban kapta a Stefánia Szegény-gyermek Kórház nevet. <https://semmelweis.hu/gyermekklinika/az-i-sz-gyermekgyogyaszati-klinika-bemutatas/a-klinika-tortenete/> – utolsó letöltés: 2022. december 12.

⁴⁵ P. K. 2012: 24–25.

⁴⁶ 1905-ben az újonnan kinevezett dékán „magához hívatott, és az kérdezte tőlem, magántanári folyamodványom – amely már harmadéves – miért fekszik elintézetlenül. Erre csak azt válaszoltam, hogy Bókay professzor elintézésre alkalmas időre vár, amikor egy kevésbé érdemes protezsált folyamodványa mellé be tudja csúsztatni az én folyamodványomat (Más szóval én, mint zsidó nem számíthatok objektív megítélésre, bár kevés folyamodónak volt a kérelme úgy alátámasztva, mint az enyém.)” P. K. 2012: 38.

⁴⁷ A „beteganyag” a szerző szóhasználat. P. K. 2012: 39.

⁴⁸ Alsóviszokay dr. Gerlőczy Zsigmond (1863–1937) orvos, egyetemi tanár, felsőházi tag.

„Szép, vonzó megjelenés volt, elgondolásai az életről, szerénynek megismert életmódja hamar megnyerték tetszésemet. Kívántam a vele való gyakoribb találkozást, melyet ő lehetővé is tett. Nem telt bele sok idő, és úgy vettem észre, hogy ő is vonzalmat érez irányomban. Ez nálam igen sokat jelentett. Tudtam, hogy csak fennkölt gondolkodású lány lehet az, aki – ha nincs szüksége arra, hogy jó megélhetését házasság által biztosítsa – külsőnek fogatkozásai ellenére el tudja magát határozni arra, hogy feleségemmé legyen. Harminckilenc éves voltam már, egyetemi magántanár, fővárosi kórházi főorvos, magánpraxisom biztos polgári megélhetést nyújtott. Ezért szegény sorsú lányt feleségül venni nem mertem volna. Ha ekkor véletlenül nem akadtam volna Margitkára, valószínűleg agglegény maradtam volna. Eljegyzésünk, házasságunk hat hét leforgása alatt végbement.”⁴⁹

1909-ben megszületett Gábor fiúk, aki édesapjához hasonlóan küzdött meg egy gyermekkori fertőző betegség következményével. Négy éves korában skarlát szövődményeként gennyes fülgyulladását kapott, aminek következtében hallása az egyik oldalon teljesen, másik oldalon részlegesen megszűnt.

„Feleségemmel arra törekedtünk, hogy a hallásnyomokat fenntartsuk és lehetőleg fejlesszük, másrészt, hogy megtanítsuk fiunknak az ajakról való leolvasást. [...] Sajátos, hogy rossz hallása miatt nem mutatott semmilyen elkedvetlenedést. Felfogása kitűnő volt. Feleségem tanította már öt éves korától az elemi iskola tantárgyaira. A vizgákat kitűnő eredménnyel tette le. [...] Ily módon mi szülők lassan kibékültünk a sorssal, amelyet eleinte olyannak éreztünk, hogy egész életünket el fogja keseríteni. Kívántunk a fiú mellé egy testvért, hogy későbbi életében legyen, aki közel áll hozzá. 1915-ben meg is született Irénkénk. Amint folyékonyan tudott beszélni, bátyjának valóságos Lautsprecherje lett, mindent elmondott a füléhez hajolva, amiről gondolta, hogy őt érdekli.”⁵⁰

A meghurcolás és talpra állás éve

A Tanácsköztársaság idején Preisich Kornél elvállalta a járványkórház vezetését.⁵¹ Önéletrajza szerint tisztán szakmai és lelkiismereti, nem pedig politikai alapon döntött.⁵² A bukás után nagyon meghurcolták. Állítólag régi riválisa, Gerlőczy Zsigmond kezdeményezésére fegyelmi eljárást indítottak ellene, fővárosi állásából elbocsátották, a szakmai szervezetekből⁵³ kizárták. A vizsgálat és a fegyelmi

⁴⁹ P. K. 2012: 43.

⁵⁰ P. K. 2012: 15.

⁵¹ Ma Szent László Kórház.

⁵² P. K. 2012: 47. „Én minden politikai mozgalomtól teljesen távol állottam, rendszeren végeztem kórházi és tudományos munkáimat, amikor váratlanul beidézést kaptam a városházára, a forradalmi bizottság elé.” Nem tudott kitérni a megbízás elől.

⁵³ Az Orvos Szövetségből és az Orvos Egyesületből.

eljárás három éven keresztül zajlott. A vádak alól végül felmentették, de mint „felesleges főorvost” B-listára helyezték. A későbbiekben üresedő állásra hiába nyújtott be pályázatot, sem kórházban, sem egyetemen nem alkalmazták. Tudományos munkásságot csak magánúton végezhetett, nyilvános könyvtárat nem látogathatott, magyar szaklapokban és napilapokban nem publikálhatott. (A publikációs tilalmat fokozatosan oldották fel: a *Magyar Orvos* 1923-ban, az *Orvosi Hetilap* 1938-ban.)⁵⁴

Ezzel egy időben magánpraxisa jelentősen fellendült.

„Sokkal keresettebb konziliáns lettem, mint azelőtt. Találkoztam ugyan nem egy keresztény orvossal, aki a velem való konzíliumot megtagadta. Az illető orvost értesítve, a szülők kívánságára mégis túltettem magam ezen és megvizsgáltam a beteget. A társadalom minden rétegében igénybe vettek. [...] Egyesek bőkezűen honoráltak, egyébként nem kértem nagy honoráriumokat, mindig alkalmazkodtam az illetők anyagi viszonyaihoz. Egyszerű munkásemberektől sohase kértem honoráriumot.”⁵⁵

Többek között orvosa volt Weiss Manfréd családjának.

„A családban volt húsz gyerek. A személyzet gyerekeit is gyógykezelttem. Alig volt nap, hogy ne lettem volna egyiknél-másiknál. Tőlem kértek tanácsot, kivel töltsék be a csepeli csecsemőotthon vezetői állását. Közöltem, hogy erre én magam is szívesen vállalkozom. Örömmel fogadtak.”⁵⁶

Laboratóriumot rendeztek be számára, mindennapos gyermekrendelést végzett, majd egy harmincágyas gyermekkórházi osztályt is kapott. Tudományos munkáit is folytatni tudta. Emellett 1929-ben önálló családi vállalkozást indított.

„Engem egy gyerekstanatórium létesítésének a gondolata továbbra is foglalkoztatózott. Sok olyan páciensem volt, akinek a gyógyítása megkívánta volna, hogy megszokott környezetből kikerüljenek. Erre akkoriban nem volt semmi lehetőség. Gizella húgom fia, Rusti Gyula orvos lett. Ő vállalkozott arra, hogy e célra megfelelő ingatlant keres. [...] Végül unokaöcsém talált a Zugligetben, a Szilassy út 6. szám alatt egy igen jó fekvésű, elég nagy, jól megépített épületet 2000 négyszögöles telken. Az épület céljainkra jól volt átalakítható. Ezt választottuk. [...] A zugligeti ingatlan megvásárlása szükségessé tette a Hegyalja úti villarészem eladását.⁵⁷ A stanatórium céljára szolgáló ingatlan vételárának fele részét én viseltem, felét unokaöcsém, aki ebben az időben nősült és hozományából fedezte a rá eső részt. Megállapodásunk

⁵⁴ P. K. 2012: 54.

⁵⁵ P. K. 2012: 53. (A korszakban ez volt az orvoslás szokásos honorálási rendszere. A biztosítás rendszerével változott. Vö. Ádám 1986.)

⁵⁶ P. K. 2012: 53.

⁵⁷ „Megtakarított pénzemen korábban értékpapírokat vásároltam, ezeket eladva megvettem egy Hegyalja úti emeletes villa fele részét.” P. K. 2012: 55.

szerint a szanatórium fele tulajdonosa és teljesen egyenjogú társam lett, a jövedelem fele is őt illette. A szanatóriumot megnyitottuk. Az ünnepségre a nevesebb gyermekorvosokat meghívtuk. Praxisom akkora volt, hogy saját betegeimmel meg tudtam tölteni a szanatóriumot. Az árak nem voltak magasak, igyekeztünk a legjobbat nyújtani. Ami nyereség megmaradt, további befektetésre használtuk.”⁵⁸

A szanatóriumban dolgozott Preisich Kornél bátyja, Vilmos és lánya Irén is, aki „kitanulta a gyermektornáztatást” és később a gazdasági ügyek intézésébe is bekapcsolódott.

A második világháború, a megmenekülés és a régi polgári életkeretek felbomlása

Hiába lettek reformátusok, a Preisich családot az antiszemitizmus, majd a zsidótörvények súlyosan érintették. Viselniük kellett a sárga csillagot, lakásaikat, használati tárgyaikat elvették, bujkálniuk kellett. Bátor emberek segítségének és a szerencsének köszönhetően az egész család túlélte a vészkorszakot.⁵⁹

A háború után, 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara rehabilitálta őt, majd 1952-ben megkapta az orvostudományok doktora címet, azonban a zugligeti szanatóriumot államosították.⁶⁰ „Az akadémia engem azzal kompenzált, hogy nyugdíjamat 1700 Ft-ra egészítette ki, amivel szerény, de gond nélküli megélhetésemet biztosította.”⁶¹ Ebben az időben a praktizálással már felhagyott, de folytatta allergiával kapcsolatos kutatásait, és tovább írta visszaemlékezéseit, amelyet 1950-ben fejezett be.

Az életrajz végén a következő összegzés olvasható:

⁵⁸ P. K. 2012: 55.

⁵⁹ A család vészkorszak alatti története egy külön tanulmányt érdemel. Itt most csak annyit, hogy Preisich Gábor és felesége Sztéhlo Gábor gyermekotthonában dolgozott és bújt el, majd egy feljelentés miatt innen menekülve a Magyar Vöröskereszt Fillér utcai központjában vészelte át a háborút (P. I. 2012: 10; Gottdank 2021). Gyermekei és Irén a gyermekotthonban maradtak egészen 1944 karácsonyáig, amikor Irén átment Pestre, és utána már nem tudott visszatérni. Preisich Kornél és felesége, majd az utolsó napokban Irén is a Zichy Jenő utca 1. szám alatt, Ara Jeretzián magánkórházában élte meg a felszabadulást. Ara Jeretzián (1918–2009) örmény származású kereskedő kisgyermekként került Magyarországra. Az 1930-as évek közepén csatlakozott az egyik hungarista ifjúsági szervezethez, de a zsidók elleni erőszakkal nem értett egyet, ezért eltávolodott a szervezettől, a kapcsolatai azonban megmaradtak. Ezeket a kapcsolatokat kihasználva 1944-ben a Zichy Jenő utca 1. sz. házában olyan rendelőintézetet működtetett, ahol zsidó orvosok láthatták el a betegeket. Az intézmény elsősorban háborús sérültek ellátását szolgálta, ezért az ott dolgozó zsidó orvosoknak mentesítést tudott szerezni. Az intézet ingyen kezelte a sérülteket, a költségeket Jeretzián saját pénzéből fedezte. Az orvosokon kívül is sok üldözöttet bújtatott, ezért a Jad Vasem 1981-ben a Világ Igaza címmel tüntette ki (<https://nullaev.hu/hu/ara-jeretzián-a-vedett-ház> – utolsó letöltés: 2022. december 12.; P. K. 2012: 61; P. I. 2012: 11–12).

⁶⁰ Verrasztó 2017.

⁶¹ P. K. 2012: 61.

„Ha ma mindezekre visszagondolok, csodálkozom, hogy ezt a sok lelki megrázó kódtatást, ami bennünket ért, hogyan lehetett kibírni. Ezt csak azzal a hittel lehet, hogy nem szabad a reményt feladni és nem szabad a küzdelmet sem feladni a jobb fordulat bekövetkezéséért. Igazság van Az ember tragédiájának utolsó szavaiban: Ember, küzdj és bízza bízzál! Ez az, amit tettem és teszek mindvégig: küzdök és bízza bízik. [...] De hagyjuk ezt, nem is folytatom annak leírását, hogy mi történt az ostrom utolsó napjaiban és a felszabadulás után. A Zichy Jenő utcai ház pincéjében és a Haas és Czyzek cég állványain fekvé töltött éjszakákat, a felszabadulás után a sok lakáscserét, meghitt saját lakásunk elvesztését, a szanatórium fennmaradásáért és a betegek ellátásáért folytatott küzdelmeket. A megmaradt vagyontárgyak, ingatlanok okozta gondokat, amelyekről azzal szabadultam, hogy túladtam rajtuk, vagy lemondtam róluk. Egyedüli kívánságom az volt, hogy az én kis családom épségben megmaradjon. Ez – hála Istennek – megtörtént, és így Margitkával együtt megvoltunk elégedve Flóra sógornőmnél⁶² elnyert egyszobás lakrészünkkel. Itt maradék bútorainkkal berendezkedtünk, megmaradt szőnyegeinkkel és festményeinkkel kellemes, csinos otthont teremtettünk magunknak. Szobánkból gyönyörű kilátás nyílik a Budai-hegyekre.”⁶³

Fia, Preisich Gábor visszaemlékezése szerint szellemileg teljesen frissen élte meg az 1954. év végét, utolsó pillanatig dolgozott. 1955. január 1-én, életének 86. évében hunyt el.

PREISICH IRÉN EMLÉKEI

„1915 februárjában születtem, tehát ebben a hónapban 97 esztendőm lesz. Megéltém majdnem egy évszázadot: két világháborút, két forradalmat (1919, 1956) és nagyon nagy változásokat. Nem tudom, volt-e valaha olyan évszázad, amelyben ennyire megváltozott volna körülöttünk az élet. A fiatalok el sem tudják képzelni, mennyire más volt 100 évvel ezelőtt ez a világ, elsősorban az óriási technikai fejlődés miatt. Az én gyerekkoromban alig volt autó, főleg gyalog vagy lovas kocsin, esetleg omnibuszon közlekedtünk. Nem volt telefon, világvető rádió, TV, a mai internetről, SMS-ről nem is beszélve. Nem volt porszívó, mosógép, nem volt semmiféle háztartási gép. Nem létezett műanyag, a fehérneműk mind vászonból készültek. Ezeket kézzel, kályhán, sparhelten melegített vízben, teknőben mosták, aztán jött a keményítés és a vasalás, szénmelegítő vasalóval. A konyhában fa- vagy szénfűtéses sparhelten főztek. Nem csoda, hogy az asszonyok nem jártak el dolgozni, rengeteg és fárasztó munka volt a háztartás ellátása. Emellett általában több gyermek volt egy-egy családban, akiket el kellett látni, bölcsőde tudtommal egyáltalán nem, óvoda

⁶² Feleségének húga, Weiss Rudolfné Wessel Flóra (1886–1976) osztotta meg velük a lakását.

⁶³ P. I. 2012: 62–63.

is alig-alig létezett. Különben is, egy középosztálybeli polgári család nem adta óvodába a gyerekeit. A férfiak keresték a pénzt, a háztartásban egyáltalán nem segítettek. Az akkori szemlélet szerint ez megalázó lett volna. Általában még a kiszívetésű hivatalnokok is tartottak »cselédet«, az asszony mindent egyedül nem bírt volna. Szerintem még így is többet dolgoztak a múlt század asszonyai, mint ma, még akkor is, ha akármennyire is dolgozó nőről van szó, munkájuk mellett háztartási gépek és a férjük segítségével látják el a háztartást.⁶⁴

A visszaemlékezés bevezető mondatai azokról a változásokról szólnak, amelyek így vagy úgy, de generációjának minden tagját érintették. Preisich Irén ugyanítt azt is világossá teszi, hogy ő „egy középosztálybeli polgári család nőtagjaként” élte meg ezeket az eseményeket. A következő fejezetekben nyomon követhetjük a folyamatot, amelynek során Preisich Irén egy olyan polgári értékrendet és identitást épített fel magában, amely segítette őt a 20. század nagy változásaihoz és kihívásaihoz alkalmazkodni.

Családi háttér, anyagi helyzet, családon belüli munkamegosztás, nevelési elvek és gyakorlatok

A család anyagi jóléte a képzett, diplomás és vállalkozó családfő munkáján alapult. Irén erre így emlékezett:

„Édesapám korának egyik legnevesebb gyerekgyógyásza, az én kiskoromban az akkor alakult László Kórház főorvosa volt. Reggel 7-kor elment, lehetőleg együtt ebédeltünk, akkor találkoztunk, kora délután rendelt, utána betegeket látogatott, mire hazaért, én már aludtam. 5 éves koromban megkérdeztem édesanyámat: »hol lakik az apuska?« Sohasem láttam ugyanis sem felkelni, sem lefeküdni. Mégis éreztem a jelenlétét a nevelésben, miután édesanyámmal, akivel igen jó házasságban éltek, minden apróságot megbeszéltek. Éreztem és tudtam, hogy mindent tud rólam.”⁶⁵

Az anya feladata a háztartás vezetése és a gyerekek nevelésének irányítása volt. (A hallássérült kishíát maga tanította az elemi iskola tantárgyaira.⁶⁶)

„Bár nem hiszem, hogy valaha is pénzhiányban szenvedett volna a család, engem, de általában a gyerekeket talán túlságosan is puritánul neveltek. Anyám az ő viselt ruháiból varrt nekem ruhát. [...] Már korán munkára, kötelességre szoktattak, például három éves koromtól én húztam fel szüleim kis rapric⁶⁷ párnáit, én tisztítottam

⁶⁴ P. I. 2012: 1.

⁶⁵ P. I. 2012: 1. Ezt az apa visszaemlékezése is megerősíti: „Ebben az időben már annyit kerestem, hogy nőszülésre kezdem gondolni. [...] A munkát kitünően bírtam, sokat dolgoztam és munkám után mindig boldogan siettem haza feleségem mellé.” P. K. 2012: 43.

⁶⁶ P. K. 2012: 46.

⁶⁷ Elírás, kapricpárna – fej alá való kis vánkös.

az éjjeliszekevényeket. Ezt a munkát igen komolyan és kötelességtudóan végeztem. Lehettem úgy nyolc éves, amikortól kezdve a zoknijaimat magam mostam. Iskolai feladataimban nem segítettek. Talán éppen ezért is , minden rám bízott feladatot lelkiismeretesen elvégeztem.”⁶⁸

„Magasan, a II. emeleten laktunk, liftért a házfelügyelőnek kellett csengetni. Úgy neveltek, hogy egy gyerek ne fássza a házfelügyelőt, menjen fel gyalog! Ilyesminek a hatása megmarad: ma sem veszem más segítségét igénybe ahhoz, amit magam is meg tudok csinálni.”⁶⁹

„Játszani vagy egyedül, vagy más gyerekekkel játszottam. Nem emlékszem olyanra, hogy felnőtt játszott volna velem. [...] Minden helyen, ahova játszani mentem, a Városligetbe, a Rákóczi térre, Múzeum kertbe, a gyerekek együtt játszottak, külön a kislányok, ők általában körjátékot, esetleg bújócskát, fogócskát játszottak és külön a fiúk. A gyerekek egyszerűen kérdés nélkül beálltak a többiek közé, ma ez ismeretlen, ahogy tapasztalom, minden gyerek külön-külön játszik.”⁷⁰

A visszaemlékezők így összegezték gyermekkoruk tanulságait:

Preisich Irén:

„Ma is hálás vagyok ezért a nevelésért, az értékeit, szeretetteljességét még ma is érzem. Tudom, hogy a feladatok elvégzését nem egyszerűen rám hagyták, hanem így neveltek önállóságra és kötelességtudatra.”⁷¹

Preisich Gábor:

„Ma 80 éves koromban visszatekintve, el kell mondanom, hogy hála szüleim konzekvens nevelési elveinek, szoktatásának, életemben nagyothallásomnak úgyszólván semmiféle hátrányát nem éreztem. Emiatt kisebbrendűségi érzéseim sohase voltak. Ez szakmai előrehaladásomra, barátokkal, később feleségemmel, gyermekeimmel való kapcsolatomra egyaránt vonatkozik. Könnyen lehet, hogy rossz hallásomnak köszönhettem, hogy – munkaszolgálatra nem kerülve – életben maradhattam, hogy sok izgalomtól mentes maradtam.”⁷²

⁶⁸ P. I. 2012: 2.

⁶⁹ P. I. 2012: 2.

⁷⁰ P. I. 2012: 2.

⁷¹ P. I. 2012: 2.

⁷² P. K. 2012: 46. Preisich Gábor zárójeles megjegyzése édesapja önéletrajzában 1989-es dátummal.

Iskolák, tanulmányok

A nyelvtanulás egész korai gyermekkorban indult német nevelőnővel. Bátyjához logopédus is járt, Irén részt vett a foglalkozásokon, megtanulta a szájról olvasást, így segíteni tudott a bátyjának az emberekkel való kapcsolattartásban.

Ebben az időben már a különféle szabadidős sportok is hozzátartoztak a középosztály gyermekeinek életéhez.

„Gyerekkorom óta sokat sportoltam. Már pici koromban a napi rendszeres séta elmaradhatatlan volt. Most sem tart vissza semmilyen időjárás. Később nagy túrázásokat szerveztem. [...] Ez egészen a két év előtti combnyaktörésemig tartott. Nem volt hét vasárnapi túra nélkül. Azon kívül gyerekkoromban, és később a fiammal szánkóztam, a háborúig rendszeresen másodnaponta korcsolyáztam a városligeti műjégpályán, teniszeztem, eveztem. A Dunán a bátyámnak volt csónakja és sokat úsztam télen is, a margitszigeti sportuszodában.”⁷³

A Preisich gyerekek előtt nem volt titok a család zsidó származása, de református nevelést kaptak, és magukat reformátusnak tartották.

„A szüleim zsidó származásúak voltak, nem vallásos zsidók. Édesapám már fiatal korában elhatározta, hogy áttér a református hitre (református gimnáziumba járt), de csak akkor, ha szakmailag is vitte valamire, nehogy azt higgyék, hogy az előmenetele érdekében teszi.⁷⁴ Az volt a nézete, hogyha Magyarországon él, akkor vallásában is magyarnak kell lennie. Így minket, a bátyámat és engem már mindjárt a születésünk után megkereszteltek és apám nagy súlyt helyezett rá, hogy minél vallásosabb nevelésben részesüljünk.⁷⁵ [...] Református elemibe jártam, utána pedig a Baár-Madas református gimnázium és nevelőintézetbe. A hittantanárunk, Novák Olga néni (tudtommal ő volt az első teológiát végzett női pap), nagy hatással volt ránk. Sokunknak ő volt a kedvenc tanára és kedvenc óránk volt a hittan.⁷⁶ Soha nem mulasztottam volna el egy vasárnapi istentiszteletet sem, nem azért mert úgyis kötelező volt. Gimnazista koromban sokat imádkoztam, magamban folyton zsoltárokat énekeltem. A konfirmáció talán a legnagyobb, legemlékezetesebb ünnepemnek számított. Az iskolába zsidó vallású gyerekek nem jártak, zsidó származású viszont elég sok, de ezt akkor még nem nézték. [...] Az osztályunk igen jó, összetartó osztály volt. Mindenkiel egyformán barátkoztunk, nem zártunk ki soha senkit. [...] Én beletartoztam egy szűkebb társaságba, akik iskolán kívül is összejöttünk, meghívtuk egymást.

⁷³ P. I. 2012: 16. Interjú Preisich Irénnel 2015.

⁷⁴ Ez egybecseng Preisich Kornél fentebb idézett hozzáállásával a felekezetváltással kapcsolatban. Az indoklás nyilván a családi legendárium része volt.

⁷⁵ A szülők és az első gyermek keresztelese egyszerre történt. „Kósa Zsigmondot és feleségét kértem meg, hogy vállalják nálunk a keresztszülői tisztet. [...] a keresztelese a házunkban történt közben megszületett fiúnkkal, Gáborral együtt, egy héttel a szülés után.” P. K. 2012: 44.

⁷⁶ Novák Olga 1923-ban abszolvált a református teológián, 1927-ben a nők között elsőként vallásnári diplomát szerzett. Sára Szabó 2010: 260.

Ha most visszagondolok a társaságra, ezek mind zsidó származású lányok voltak, rejtély, hogyan találtunk egymásra, de ez soha nem volt téma. Nekem voltak az iskolán kívül is zsidó barátnőim, de őket nem hívtam meg hozzánk. Azért írtam erről a kérdésről ilyen hosszasan, hogy érthetőbb legyen, amikor a zsidótörvények után zsidónak nyilvánítottam, mennyire felerősödött bennem ez a kettősség, a nem tudni hova tartozás. Ez az érzés már gimnazista koromban kezdődött és a mai napig is tart.”⁷⁷

Pár- és pályaválasztás

A két világháború közötti időszakban Preisich Irén társadalmi csoportjában a fiúk addig nem nőülhettek meg, amíg nem tudták eltartani a feleségüket. Ez még azokra a kapcsolatokra is igaz volt, ahol a nőnek volt kereső foglalkozása, mint Irén esetében.

„Én a harmincas évek elején ismerkedtem meg jövődő férjemmel, én 16 éves voltam, ő huszonegy. Akkor diplomázott, építészmérnökként. Azokban az években legalább olyan recesszió volt, mint most, alig-alig építkeztek, fiatal építész nem kapott munkát. Kilenc évig jártunk együtt anélkül, hogy megcsókoltuk volna egymást.”⁷⁸

„Úgy látom, hogy másként választják mostanában a fiatalok a továbbtanulási lehetőségeiket mint régen, amikor inkább valamilyen pálya iránti érdeklődés motiválta a választást és nem a kereseti lehetőségek. A mostani fiatalok, ha elvégezték az egyetemet, azt várják el, rögtön olyan helyen kezdjenek, hogy megélhessenek a fizetésükből, hiszen ezért tanultak. Régen nem így volt. Minél magasabb szintű végzettsége volt valakinek, annál több gyakorlati munkára volt szüksége, hogy pénzt kereshessen. [...] Az emberek nem türelmetlenkedtek, hanem örültek, ha minél több gyakorlati tudásra tehettek szert. Én a gimnázium után »Mozdulatművészet, torna, gyógytorna« szakot végeztem.”⁷⁹

Itt ezt az egymondatos összefoglalót a pályaválasztással kapcsolatban érdemes az interjúban elhangzottakkal és édesapja visszaemlékezésével kiegészíteni.

„V. G. és D. K.: Beszéljünk kicsit a pályaválasztásodról, hogy hogy találtad meg a mozdulatművészetet?

P. I.: Hát először is mindig gyerekekkel szerettem foglalkozni. [...] Nagyon tudtam a gyerekekkel bánni, tehát mindenképpen olyan foglalkozást akartam választani, ahol gyerekekkel foglalkozhattam. És azt gondoltam, hogy miután édesapám is gyerekorvos volt, hogy én is az leszek. De édesapám azt mondta, hogy ő nagyon szereti

⁷⁷ P. I. 2012: 6.

⁷⁸ P. I. 2012: 7.

⁷⁹ P. I. 2012: 13.

a hivatását, de gyerekorvosnak lenni, az teljes embert kíván. És ő igenis amellet van, hogy a nők dolgozzanak, de ha igazán gyermekorvos akarok lenni, akkor nem lehetek jó feleség és anya. És őszintén egy asszonynak az első hivatása, hogy otthon feleljen meg. Mellette dolgozzon. Bármilyen legyenek, csak ne orvos. Mert vagy jó család-anya vagyok, vagy jó orvos. A kettő együtt nem megy. [...] Ezért a 6. gimnázium után ki akart menni a gimnáziumból, nehogy orvos legyen, mert ha leérettségizem, akkor biztos orvos leszek. [...] Akkor tanítónőnek akart adni, de akkor Budapesten tanítóképzőben csak apácák tanítottak, [...] sírtam, hogy én nem akarok oda járni. S akkor megláttam valahol egy prospektust, hogy gyógytorna, torna, mozdulatművészet. És ez nekem nagyon tetszett. Itt lehet gyerekekkel foglalkozni. Ha ide beíratnak, akkor nem bánom, hogy nem leszek orvos.”⁸⁰

Preisich Kornél életrajza szerint nem csak akarta, de ki is vette:

„Írénke lányunkat, aki a Baár-Madas gimnáziumba járt, bár jó tanuló volt, a hatodik osztály után kivettem az iskolából (nem akartam, hogy orvos legyen) és mozdulatművészeti tanfolyamot végeztettem vele. Igen jól tudott bánni a gyerekekkel, ennek jó hasznát vettem a szanatóriumban. Kitanulta a gyermektornáztatást, járt Horváth Boldizsárhoz, aki ortopéd tornáztatásra tanította és kiküldtem Bernbe Salzmann professzorhoz, aki klinikáján benuult gyerekek tornáztatásával foglalkozott.”⁸¹

Iskola, külföldi tanulmányút, szakmán belüli konfliktusok

Preisich Irén életrajzából megismerhetjük a mozdulatművészeti magániskolák működését. A szakmai szervezetek munkájában Irén sem a II. világháború előtt, sem utána nem vett részt, legalábbis nem tesz róla említést, ahogy édesapja sem, viszont betekintést nyerünk a szakmán belüli „kenyérharcba”.

„Volt megközelítően nyolc olyan iskola, amelyik erre a képzésre engedélyt kapott: például Szentpál Olga, Madzsar Alice, Riedl Margit és mások. Két akkor végzett fiatal lány is kért és kapott erre engedélyt, Popper Ágnes és Fáy Boris. Én őhözjuk iratkoztam be. Természetesen komoly féltékenység volt az egyes iskolák között. A tanulnivaló állami előírás szerint folyt: anatómia, pszichológia, pedagógia stb., ezeket a tárgyakat orvos vagy más szakember tanította délutánonként, délelőttönként háromszor hetente Fáy Borinál gyógytornát, Popper Ágnesnél, aki jól zongorázott, művészi táncot, improvizációt tanultunk és az óvodásait és magánöbendékeit tornáztattuk. Ez két évig tartott, 10-10 hónapig, két hónap nyári szünettel. Év végén az államtól vizsgázatók jöttek. Egy pár elméleti órára Riedl Margit iskolájába jártunk, ahol az ő növendékeivel együtt Pálffy Gy., a mozdulatművészet elnöke (Riedl Margit barátja) tanított. Mi,

⁸⁰ Interjú Preisich Irénnel 2015.

⁸¹ P. K. 2012: 56. Ha figyelembe vesszük az 1915-ös születési dátum és az oklevél között eltelt időt, akkor megállapíthatjuk, hogy Irén tényleg nem fejezte be a gimnáziumot.

a Popper–Fáy növendékek négyen voltunk. Mindenki megkapta az oklevelét, mi négyünk közül ketten megbuktunk: én gyakorlatból, társam Székely Panni elméletből. Biztos, hogy nem tudtunk kevesebbet a többieknél. Pálfy azt mondta, szeptemberben a pótvizsgán átmehetünk, ha nyáron magas tandíjjal Riedl Margithoz járunk. Ez március végén történt. Nekem az volt a tervem, hogy majd a zugligeti gyerekszanatóriumban, ahol édesapám volt főorvos, foglalkozom a gyerekekkel. Írtam egy pár svájci gyermekszanatóriumba, hogy lakásért, ellátásért adjanak lehetőséget ottani munkára, hogy tapasztalatot szerezzek. Sok ajánlatot kaptam. Az utazást édesapám fizette és valamicske pénzt is adott. Három hónapig voltam kint. [...] Nagyon hasznos volt, sokat tanultam és nagy önállóságra tettem szert.”⁸²

Munkahelyek

„Visszatérésem után július-augusztusban Riedl Margitnál dolgoztam. Szeptemberben diplomáztam sikerrel. Riedl Margit megbetegedett, súlyos ischiast kapott, mozdulni sem tudott. Nem saját növendékei közül valakit, hanem engem kért meg a helyettesítésével. Jöttek a csoportok, az egyéni tornázók, és a képzősökkel is én foglalkoztam. Fizetést nem kaptam. [...] Reggeltől estig el voltam foglalva, csináltam szeptembertől karácsonyig. Örültem, mert sokat tudtam gyakorolni. Aztán hirdetésre jött össze egy-két gyerekcsoport, és édesapám páciensei között is akadt egy-egy gyógytornára szoruló. Azon kívül jártam ki a zugligeti szanatóriumba, tornáztattam egy-két óvodában, főleg az óvónő sógornóm óvodájában. Ő 1938-ban született, aztán körülbelül egy évig nem is nézett be az óvodába, csak a pénzt szedte be, de én egy fillért sem kaptam. Viszont a gyerekekkel való foglalkozásban megint csak nagy gyakorlatra tettem szert, ennek későbbiekben nagy hasznát vettem.”⁸³

A mozdulatművészeti iskola mellett egy diétás főzőtanfolyamot is elvégzett. Egy vidékieknek fenntartott diétás panzióban tartott gyakorlati foglalkozáson újra találkozott korábbi szerelmével, az építész Gerle Györggyel,⁸⁴ akivel 1940-ben házasságot kötött.⁸⁵

„Főzni egyáltalán nem tudtam, ezért beiratkoztam a Gázművek főzőtanfolyamára, élveztem, jól ment. Akkor hallottam egy diétás főzőtanfolyamról. Beiratkoztam. [...] 1940-től a hatvanéves zugligeti szanatórium élelmezését én végeztem, intéztem a bevásárlást, a menü összeállítását, raktárkezelést, éteellenőrzést, napi elszámolást

⁸² P. I. 2012: 13–14.

⁸³ P. I. 2012: 14.

⁸⁴ Gerle György gyomorpanaszai miatt járt a panzióba ebédelni. Interjú Preisich Irénnel 2015

⁸⁵ Az interjúban Irén elmondta, hogy amikor „komolyra fordult” a kapcsolata a fiatal építészgázkornok Gerle Györggyel, akkor édesapja havi apanázst ajánlott fel a fiatal párnak, hogy össze tudjanak házasodni. Gerle ezt nem fogadta el, ekkor eltiltották őket egymástól. A panzióban találkoztak ismét. Ekkor már Irén bátyjának saját irodája volt, ahol Gerle Györgyöt alkalmazni tudta, így nem volt akadálya a házasságnak. Interjú Preisich Irénnel 2015; Gottdank 2021.

– mindent én csináltam. Nehéz munka volt, kétszer hetente hajnali négykor mentem a csepeli nagy vásártelepre vásárolni bérteherfuvarral. [...] Jól fizettek. 1944-ben származásom miatt abba kellett hagyni a munkát.”⁸⁶

A háború alatt különböző lakásokban bujkált, de mindenhol menekülnie kellett. Többször került életveszélybe, volt a Gestapó fogságában a Svábhegyen, megszökött egy halálmenetből. Novembertől Sztehló Gábor evangélikus lelkész zsidó gyermekeket befogadó gyermekotthonában dolgozott bátyjával és sógor-nőjével együtt. Karácsony este kapott egy olyan hírt, hogy a férje megszökött a munkaszolgálatból, és anyósánál bujkál. Átment Budáról Pestre, visszamenni már nem tudott. Végül akárcsak szülei, Jerecián⁸⁷ szűkségházában vészelte át a háborút.

A második világháború után, 1945 és 1947 között magán tornaóvodát működtetett lakásában. 1947 megszületett a kisfia, utána három évig nem dolgozott. 1950-ben kezdett munkát keresni. A háború után a mozdulatművész-gyógytornász diplomát akkor ismerték el, ha az illető elvégzett egy nyolchónapos kiegészítő gyógytornász tanfolyamot,⁸⁸ és mellette kórházban is dolgozott. Státusz nem volt, csak protekcióval.

„Egy barátnőm és kolléganőm segítségével, aki a baleseti sebészetben dolgozott, a sikeres vizsga után felvettek oda státusz nélküli ingyenes dolgozónak. A fiamat, aki akkor már három éves elmúlt, óvodába adtam és anyósom segítségével délelőtt dolgoztam, délután hetente háromszor tanfolyamra jártam. Megkaptam a végleges diplomát, de státusz változatlanul nem volt. Végre a Heine-Medin kórházba felvettek státusz nélküli ingyenes dolgozónak. Akkoriban minden kollégám így kezdte. A kórházak ritkán kaptak egy-egy gyógytornász státuszt. Aki a legrégebben dolgozott ott, az kapta meg a helyet. Volt, akinek ez egy esztendőnél is több idő után sikerült. Én három hónap ingyenes munka után kerültem be az ORFI-ba, és ott dolgoztam nyugdíjazásomig, 1976-ig. Az utána való időt főleg az akkor kicsi két unokámnak szenteltem.”⁸⁹

* * *

A Preisich család kétszáz évet átfogó története sok tekintetben alátámasztja, illusztrálja a magyarországi modernizációról, ezen belül a női emancipációról, a nők által preferált szakmák terjedéséről, valamint két szakma professzionalizációjáról kialakult képet.

Az egyik magától értetődő, és talán éppen emiatt ebben az összefüggésben ritkábban említett modernizációs tendencia a gyermekszám drasztikus csökkenése volt, ami a háztartási eszközök technikai fejlődésével és a háztartás

⁸⁶ Ez az édesapja szanatóriuma volt. P. I. 2012: 15.

⁸⁷ Az itt leírt események egyeznek az édesapa visszaemlékezésével. P. I. 2012: 11.

⁸⁸ Az első hivatalos gyógytornász-képzés 1952-ben indult Magyarországon, 6 hónapos tanfolyam keretében egészségügyi alapképzéssel rendelkező szakemberek számára. Tringer 2012: 2.

⁸⁹ P. I. 2012: 16.

racionalizálásával együtt fontos feltétele volt a nők háztartáson kívüli munkavégzésének.⁹⁰

A másik ilyen kitapintható tendencia az intézményileg szabályozott, formális keretek között megszerzett és oklevéllel igazolt tudás felértékelődése. A férfiak esetében a folyamat már a 19. század végén elkezdődött, a 20. század elejétől a nőkre is kiterjedt. A Horthy-korszak nőkre vonatkozó oktatáspolitikájának gazdag szakirodalma van.⁹¹ „Ugyanakkor korántsem csupán a rendeletek befolyásolták a nők szakmaválasztását: legalább ilyen erős volt a környezet társadalmi kontrollja, női szerepekkel kapcsolatos elvárásai – s maguknak a pályaválasztóknak nemük sajátos feladatairól formált véleménye.” Preisich Irén visszaemlékezései igazolják Papp Barbara és Sipos Balázs feltételezését „a mikrokörnyezet szabályozó szerepéről”.⁹²

A mikrokörnyezet, jelen esetben a Preisich család szabályozó szerepe, részben a tudatos és következetes nevelésen, részben a személyes példaadáson keresztül érvényesült. Alapja a többször is hangsúlyozott polgári identitás és a hozzá kapcsolódó polgári ethosz volt, amelyben megjelent mindenfajta munka tisztellete, a szorgalom, a kötelességtudat, az önállóság, a takarékoság, a racionalitás, a hosszú távú kalkuláció, és nem utolsósorban a hátrányokkal, nehézségekkel, diszkriminációval dacoló magatartás. Ennek elfogadását segítette a vallásos nevelés és általában a felnőtt, de mindenekelőtt a szülői tekintély tisztelete.

Másik jellemzője volt a családi szocializációnak, hogy a társadalmi nemekhez kapcsolódó feladatok, kötelességek, elvárások a korai gyermekkortól kezdve élesen elváltak egymástól. A különbségek különösen élesen jelentkeztek a tanulmányok és a pályaválasztás kapcsán. Preisich Gábor minden családi támogatást megkapott ahhoz, hogy választása szerint építész legyen, Irént még érettségizni sem engedték, nehogy az orvosi hivatást válassza. Ez a pályaválasztási konfliktus nem egyedül a Preisich családra volt jellemző,⁹³ hanem arra a polgári középosztályra, amelyik a hivatás fogalmát különbözőképpen használta a férfiak és a nők esetében. A korszak szóhasználata szerint a férfiak „hivatása” kizárólag a háztartáson kívül végzett munka volt, a család eltartása, a pénzkereset „feladatnak” minősült. A nők esetében kétféle hivatás létezett: feleségként és anyaként/családanyaként „női hivatásuk” volt, ami a kor normái szerint prioritást élvezett azokban az esetekben, amikor a két hivatás konfliktusba került egymással. A pályaválasztási tanácsadó kiadványok a „női természetnek megfelelő” gondoskodó, tanító, művészi és kézműves készségeket igénylő foglalkozásokat ajánlottak a lányoknak.

⁹⁰ A két világháború között egy háziasszonyok számára írt könyv így jellemezte a nők helyzetét: „A háziasszony fizikai tehermentesítéséről beszélnek most mindenfelé, a technika minden vívmányát mozgósítják segítségére. A ház alaprajza, a konyha beosztása, a fűtőszervezetek, főzőeszközök, mind arra szolgálnak, olyan átalakuláson mennek keresztül, hogy a háziasszony munkáját minél jobban leegyszerűsítsék, megkönnyítsék.” Mandl [1928]: 183. (Ez a tehermentesítés költségei miatt a polgári középosztálynak a nőire vonatkozott.)

⁹¹ Papp–Sipos 2017: 93–129.

⁹² Papp–Sipos 2017: 119.

⁹³ Papp–Sipos 2017: 119.

Emellett elvárás volt, „hogy ne vegyék el a férfiak kenyerét”, vagyis „ha már mindenképpen dolgozniuk kell a nőknek, akkor azt ne állami alkalmazásban tegyék, hanem lehetőleg önálló vállalkozóként”.⁹⁴ Ezzel „a nőket függetlenségre, önállóságra, a piaci igények felmérésére és ahhoz való alkalmazkodásra bízatták”.⁹⁵ Ez utóbbi olyan folyamatokat indított el, amelyek a professzionalizációs elméletek szempontjából is érdekes tanulságokkal szolgálnak.

„A 18. század vége és a 19. század eleje közötti időszakban a képzőművészetben, zenében és irodalmon belül intézményes átalakulás ment végbe, amelyet a szakirodalom »az udvari művészetből a polgári művészetbe történő« átmenetre hegyez ki. [...] Ez azt jelenti, hogy a hagyományos patronázsvizonyokat a piaci, illetve a versenyalapú viszonyok váltották fel.”⁹⁶

A művészet intézményesülésével foglalkozó kutatások rávilágítottak a piactól és a nyilvánosságtól való függőség csökkentését célzó törekvésekre is. A hagyományos művészetek képviselői küzdelmeikben a tudományos hivatások professzionalizációs stratégiáit utánozták.⁹⁷ Ebbe a folyamatba kapcsolódtak be a 20. század elején az új művészeti műfajok képviselői. Az új művészet két irányból kapott impulzusokat. Egyrészt az Angliából indult Arts and Crafts mozgalom Európa-szerte divatba hozta a középkori céhek mintáját követő kézműves műhelyeket,⁹⁸ másrészt megjelentek olyan új igényeket kielégítő szolgáltatások, amelyekhez magániskolákban lehetett elsajátítani a szükséges ismereteket. Ezek a műhelyek és magániskolák – a piacról éltek, állami megrendelésektől nem függtek – alternatív lehetőséget biztosítottak azoknak a művel, idegen nyelveket beszélő, erős autonómiaigénnyel, és esetenként jó érdekérvényesítő lehetőségekkel rendelkező tanároknak, művész-mestereknek és tanítványoknak, akik politikai tevékenységük, felekezetiük vagy nemük miatt kiszorultak az állami oktatásból. Ezek a szakmák társadalmi háttérük miatt eleve viszonylag magas presztízzsel rendelkeztek, közülük nem egy modern professzióvá alakult a 20. század folyamán. Érdeemes lenne vizsgálni más, a 20. században induló művészeti szakma, például a fotóművészet magyarországi történetét, mert könnyen lehet, hogy a mozdulatművészethez hasonlóan a kontinentális modelltől eltérő, belülről szerveződő professzionalizációs utat járt be.⁹⁹

A professzionalizációs elméletek szempontjából más tanulsággal is szolgál a két életpálya. Figyelemre méltó, hogy mindketten sokszor használják munkájukra a „hivatás” kifejezést, nyilván annak hétköznapi értelmében. Az apa esetében a kifejezésben érezhető a szolgálat árnyalata – „Tudtam, hogy ennek a tudománynak sok a megoldatlan problémája. Égtem a vágtyól, hogy hozzájáruljak egy-egy ilyen

⁹⁴ Papp 2022: 105.

⁹⁵ Papp 2022: 105.

⁹⁶ Siegrist 2021: 30.

⁹⁷ Siegrist 2021: 31.

⁹⁸ Pevsner 1977: 11–32.

⁹⁹ Siegrist 2021: 28.

probléma megoldásához.” –, de megfogalmazódik a magas presztízs iránti vágy, az a törekvés, hogy az orvosi hivatás segítségével kompenzálja zsidó származásából és testi fogyatékoságából származó hátrányait. Lánya nem volt abban a helyzetben, hogy teljesen szembeszálljon az apai akarral, de végül sikerült egy kompromisszumot kiharcolnia. Választása az apa számára is kompromisszumot jelentett: a mozdulatművészet modern műfaj volt, ráadásul a választott iskola tanárai köztudottan kommunisták voltak, ami nehezen fért bele az apa értékrendjébe. Irén pályaválasztásait azok a női szerepminták – főzés, gyermekekkel való foglalkozás – motiválták, amelyeket a saját családjában megismert.

A „védett piaci helyzet” (megszerzett piaci monopólium) mindkét szakma esetében rövid ideig tartó, átmeneti állapot volt. Amint megszűnt a külső konkurencia nyomása, felszínre kerültek a szakmán belüli ellentétek. Ezek a 20. század első felének Magyarországon erősen kötődtek az eredeti felekezetekhez: az életutakban megfogalmazódott a protestáns–katolikus és a zsidó–keresztény ellentét is.¹⁰⁰ Utóbbi a harmincas évek végére felekezeti alapon szegmentálta a mozdulatművészeti iskolák piacát.

A II. világháború után pályán maradó mozdulatművészek visszaemlékezései a korábban összefonódó mozdulatművészeti irányzatok szétválásáról tudósítanak. A táncművészet professzionalizációs folyamatáról már részletes kutatási eredmények állnak rendelkezésünkre Bolvári-Takács Gábornak és Lenkei Júliának köszönhetően. A gyógytorna 1945 utáni professzionalizációs folyamata egyelőre feltáratlan. A rendelkezésre álló források alapján feltételezhető, hogy a folyamat továbbra sem illeszkedett maradéktalanul a közép-európai professzionalizációs paradigmához. Több dokumentum arra utal, hogy a szakma kezdeményező szerepe, különösen a kezdeti időszakban továbbra is megmaradt, de ennek feltárása további kutatásokat igényel.

FORRÁSOK

Gerle Györgyné, született Preisich Irén 2012: *Emlékeim a múlt századból*. Sokszorosított gépirat.

Preisich Kornél 2012: *Önéletrajz 1869–1955*. Magánkiadás.

Interjú Gerle Györgyné Preisich Irénnel 2015. május 19-én. Készítette: Detre Katalin és Vincze Gabriella.

¹⁰⁰Ahogy egyes keresztények nem hívtak zsidó orvost konzíliumra, úgy zsidó növendékek nem mentek a katolikus Riedl Margit iskolájába. Pedig Riedl Margit nem volt antiszemita, 1938-ban aláírta az I. zsidótörvény elleni tiltakozó nyilatkozatot. Preisich Irén szerint a zsidók Madzsar Alice-hoz, Popper Ágneshez meg Szentpál Olgához jártak. Ez nem mindenkinél volt tudatos választás, de volt egy stílus- és ízléssbeli különbség a zsidó és keresztény iskolák között. Kővér 2004: 163–170.

Magyar Életrajzi Lexikon <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

Vasárnapi Újság, 1859.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Az I. sz. Gyermekgyógyászati Klinika története a kezdetektől.* <https://semmelweis.hu/gyermekklinika/az-i-sz-gyermekgyogyaszati-klinika-bemutatasa/a-klinika-tortenete/> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.
- Ádám György 1986: *Az orvosi hálapénz Magyarországon.* Magvető, Budapest.
- Bolvári-Takács Gábor 2014: *Táncosok és Iskolák. Fejezetek a hazai táncművészképzés 19–20. századi intézménytörténetéből.* Gondolat, Budapest.
- Czingel Szilvia 2020: *A női test alakváltozatai.* Jaffa, Budapest.
- Czirmayné Kocsis Róza 2006: *Rákóczifalva története.* Rákóczifalva Nagyközség Önkormányzata, Rákóczifalva. <https://docplayer.hu/2332312-Az-eredeti-nyomtatott-valtozatot-kiadta-rakoczifalva-nagykozseg-onkormanyzata-felelos-kiado-toth-lajos-boritor-terv-tipografia-papp-imre.html> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.
- Detre Katalin 2022: A piac szerepe a magyar és a német mozdulatművészet professzionalizációjában. *Aetas* (37.) 1. 74–92.
- Detre Katalin 2021: *Az egyéni és a kollektív autonómia-törekvések szerepe a magyar mozdulatművészetben* (kézirat).
- Egy örmény, aki nyilas is volt.* <http://embermentok.életmenete.hu/ara-geretian> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.
- Kálmán Kata 2007: *A Madzsar iskola 1927–1929.* Vintage Galéria, Budapest.
- Kármán Judit 1995: *Módszerek múltja és jelene. A funkcionális és analitikus testképzéstől a komplex esztétikus mozgásig.* A Magyar Mozdulatkultúra Egyesület Mozdulatművész Pedagógusképző Tanfolyamának Tanjegyzete. Magyar Mozdulatkultúra Egyesület, Budapest.
- Kövér György 2004: A középosztályi mentalitás kérdései. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris, Budapest, 163–169.
- Kövér György 2011: *A tisztaeszlári dráma.* Osiris, Budapest.
- Lenkei Júlia 2007: Volt egyszer egy táncnevelési szak. In: Gajdó Tamás (szerk.): *Színház és politika. Színháztörténeti tanulmányok, 1949–1989.* Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 19–43.
- Mandel, Maria Mathilde [1928]: *A Mai Otthon.* (Magyarra átdolg., szerk. Z. Tábori Piroska.) Dante, Budapest.
- Németh András 2013: *Életreform-törekvések és táncpedagógiai reformok a 20. század első felében.* In: Beke László – Németh András – Vincze Gabriella (szerk.): *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom tükrében.* Gondolat, Budapest, 15–51.
- Papp Barbara 2022: Pályaválasztási tanácsok lányoknak a Horthy-korszakból. *Aetas* (37.) 1. 93–106.

- Papp Barbara – Sipos Balázs 2017: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Napvilág, Budapest.
- Pevsner, Nicolaus 1977: *A modern formatervezés úttörői*. Gondolat, Budapest.
- Repiszky Tamás 2012: Madzsarné Jászi Alice családtörténete. In: Repiszky Tamás – Zaletnyik Zita (szerk.): *A gyógyító mozgás művésze. Madzsar Alice emlékének*. Semmelweis, Budapest.
- Revel, Jaques 1996: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas* (11.) 4. 217–237.
- Sárai Szabó Katalin 2010: *A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig. A belmissziómozgalom hatása a nők egyházi működésére*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Siegrist, Hannes 2021: Professzionális autonómia a modern társadalomban, tudományban és kultúrában. *Replika* (32.) 119–120. 17–36.
- Gottdank Tibor 2021: *Dinasztiák: Preisichék – három a kislány és más történetek*. <https://www.youtube.com/watch?v=9qQ5OLwg5f4> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.
- Verrasztó Gábor: Preisich Kornél gyermekparadicsoma a Zugligetben. *Hegyvidék Újság*, 2017. október 26. <https://www.hegyvidekujsg.hu/archivum-2017-oktober-24/preisich-kornel> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.